

KS. ANTONI TRONINA

STRUKTURA LITERACKA KSIĘGI HIOBA

Kryzys metody historyczno-krytycznej, wypracowanej przez niemiecką szkołę historyczną w XX wieku, doprowadził do powstania nowych metod analizy literackiej tekstu Biblii. Papieska Komisja Biblijna w dokumencie z roku 1993 zwróciła uwagę na trzy nowe metody, powstałe na gruncie biblistyki franko- i anglojęzycznej: analizę retoryczną, narratywną i semiotyczną¹. W wypracowaniu tych metod mają spory udział egzegeci katoliccy, którzy od czasu Soboru Watykańskiego II bez kompleksów współpracują z protestantami w zgłębianiu orędzia tekstów natchnionych². Również w Polsce stopniowo metody te wchodziły w skład naukowego wyposażenia biblistów i przynoszą dobre owoce w przekazywaniu treści objawionych czytelnikom Pisma Świętego³.

Księga Hioba należy do najtrudniejszych w kanonie biblijnym, zarówno pod względem języka jak i tematyki. Dotychczasowe komentarze, zwłaszcza niemieckie, koncentrowały się na rozwiązywaniu problemów filologicznych i próbach rekonstrukcji pierwotnego układu treści⁴. Zauważały one, że w ramy

Ks. prof. dr hab. ANTONI TRONINA – kierownik Katedry Egzegezy Ksiąg Historycznych i Dydaktycznych ST w INB KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele*, tł. K. Romaniuk, Poznań 1994, s. 32-40.

² Wystarczy tu przypomnieć klasyczne dzieło: A. Vanhoye, *La structure littéraire de l'épître aux Hébreux*, Bruges 1963, 1976².

³ Spośród kilku sympozjów poświęconych tym zagadnieniom zwrócę tu uwagę na materiały XXXII Tygodnia Biblijnego KUL, wydane w tomie *Język Biblii. Od słuchania do rozumienia*, Studia biblica 11, (red. W. Pikor, Kielce 2005).

⁴ Przykładem znamienym w tym względzie jest komentarz G. Fohrera *Das Buch Hiob* (Gü-

narracyjne Księgi wbudowany jest obszerny zbiór poetyckich dysput nad sensem cierpienia (Hi 3, 1 – 42, 6). Wewnątrz tego zbioru wyodrębniano trzy cykle dialogów Hioba z przyjaciółmi (3-14; 15-21; 22-27), krótki poemat o mądrości (28) i trzy zbiory monologów: Hioba (29-31), Elihu (32-37) i Boga (38, 1 – 42, 6).

Problem jednak stanowi trzeci cykl dialogów (22-27), w którym zakłócony został porządek widoczny w dwu pierwszych cyklach: po każdej mowie Hioba winna następować odpowiedź jednego z przyjaciół w tej kolejności, w jakiej wymienia ich wstęp do części poetyckiej: Elifaz – Bildad i Sofar. Otóż w trzecim cyklu mowa Elifaza dorównuje długością jego poprzednim wystąpieniom (22, 1-30), podczas gdy mowa Bildada urywa się nagle (25, 1-6), a Sofar zupełnie milczy. Próbowano rekonstruować treść tych rozdziałów tak, aby odtworzyć ich przypuszczalny układ pierwotny⁵.

Obecnie punkt ciężkości przesunął się na kwestie teologiczne, przy czym coraz bardziej uwzględnia się metody analizy literackiej zapożyczone ze współczesnych badań nad literaturą⁶. Ciągłe jednak brak dokładnego opracowania literackiej struktury Księgi Hioba, co niewątpliwie byłoby bardzo przydatne w dotarciu do sedna jej przesłania religijnego.

Badania nad strukturą tej Księgi posunęły się w ciągu ostatniego ćwierćwiecza, ukazując dynamiczny charakter tekstu. W oparciu o teorię narracji A. Cooper⁷ zaproponował chiastyczną lekturę księgi. Ramy narracyjne utworu (Hi 1-2 i 42, 7-17) wprowadzają – jego zdaniem – w koncentryczny schemat dialogów poetyckich. Miałyby się on składać z siedmiu segmentów, prowadząc od przeklinania (Hi 3), poprzez argumentację (Hi 4-14: pierwszy cykl mów) i oskarżenia (Hi 15-21: cykl drugi) do ukazania nieładu w trzecim zbiorze mów (Hi 22-28). Pierwsza część księgi miałaby więc prowadzić przez proces dekompozycji tradycyjnej zasady odpłaty: od pierwotnego ładu w życiu Hioba (Hi 1-2) aż do totalnego zamieszania ukazanego w centralnych rozdziałach poematu (Hi 22-28).

tersloh 1963, Berlin 1988²). Dawniejsze badania, głównie niemieckie, streszcza Cz. Jakubiec w swym komentarzu do Księgi Hioba (Poznań 1974, s. 27-39).

⁵ Najważniejsze z tych prób zestawił Jakubiec (dz. cyt., s. 32) w tablicy synoptycznej. Biblia Tysiąclecia, w ślad za Jerozolimską, próbowała też takiej rekonstrukcji tekstu Hi 24-27. Zrezygnowała z niej dopiero w ostatnim wydaniu (r. 2000), ale i tam zachowała w tytule „trzeci cykl mów”, a w nim „trzecią mowę Sofara” (27, 14-23).

⁶ Trzeba tu polecić zwłaszcza pracę L. Alonso-Schökela i J. L. Sicre Díaz (w serii Nueva Biblia Espanola), *Job. commentario teologico y literario* (*Giobbe*, przekład włoski G. Borgonovo, Roma 1985).

⁷ *Narrative Theory and the Book of Job*, „Studies in Religion” 11(1982), s. 35-44. Schemat jego propozycji przedstawia J. Warzecha w pracy zbior. *Mądrość starotestamentowego Izraela* (Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych 6, red. J. Frankowski, Warszawa 1999, s. 78).

Dalsza część utworu prowadzi – zdaniem Coopera – w odwrotnym kierunku: wielka apologia swej niewinności, jaką Hiob wygłasza w rozdziałach 29-31, wywołuje reakcję młodzieńca Elihu (Hi 32-37), a wreszcie podwójna „mowa z wichru” samego Jahwe (Hi 38-41) zmusza buntownika do odwołania zarzutów. Epilog (Hi 42, 7-17) mówi o przywróceniu pierwotnego porządku i restytucji wszystkich dóbr, jakich Hiob był pozbawiony podczas próby.

Schemat całego utworu poetyckiego, pomijając ramy narracyjne, składa się zatem z siedmiu części ułożonych koncentrycznie (ABCDC'B'A'). Środek tego schematu (punkt D: rozdz. 22-28) jest nieco mylący, gdyż sugeruje, że tutaj mieści się istotne orędzie utworu. W rzeczywistości rozdziały te ukazują szczyt napięcia w dyskusji. Mimo to struktura zaproponowana przez Coopera dobrze obrazuje spójność całego poematu i jego harmonijną łączność z częścią narracyjną.

Ważny wkład w dyskusję nad strukturą narracyjną Księgi Hioba stanowi komentarz N. C. Habela⁸. Wychodząc od metafor zaczerpniętych ze słownictwa sądowego, zauważa on chiastyczny układ księgi:

A Ironiczna antycypacja (1, 6-11; 2, 1-6)

B Ogłoszenie oskarżenia (r. 9-10)

C Pozwanie Oskarżyciela (r. 13)

D Zapowiedź Rozjemcy (16, 18-21; 19, 21-29)

E Świadcstwo Oskarżonego (r. 29-30)

E¹ Przysięga i pozwanie przez Oskarżonego (r. 31)

D¹ Werdykt Rozjemcy (r. 32-37)

C¹ Pozwanie Oskarżonego (38, 1 nn.; 40, 6 nn.)

B¹ Odwołanie oskarżenia (42, 1-6)

A¹ Ironiczne uniewinnienie (42, 7-9)

Na podstawie przedstawionego tu schematu Habel⁹ rozwija następnie szczegółowy plan narracji Księgi Hioba. Rozważa ją mianowicie w kategoriach sztuki teatralnej w trzech aktach, po dwie odsłony każdy:

Akt I. Bóg dotyka bohatera cierpieniem: ukryty konflikt

Wprowadzenie: pierwotny stan Hioba (1, 1-5)

Epizod 1. Bohater dotknięty próbą (1, 6-22)

Epizod 2. Druga próba Hioba (2, 1-10)

⁸ *The Book of Job*, Old Testament Library, London 1985. Zob. jego schemat w apendyksie *Wprowadzenia* do komentarza (s. 70-73).

⁹ Tamże, s. 54.

Akt II. Hiob prowokuje Boga: wybuch konfliktu

Epizod 1. Dyskusja Hioba z przyjaciółmi (3-28)

Epizod 2. Wyzwanie Hioba (29-31)

Akt III. Bóg prowokuje Hioba: rozwiązanie konfliktu

Epizod 1. Nadejście rozjemcy (32-37)

Epizod 2. Nadejście Sędziego (38, 1 – 42, 9)

Konkluzja: odnowa Hioba (42, 10-17)¹⁰.

Jeszcze inną propozycję przedstawił w swym komentarzu David J. A. Clines¹¹. Punktem wyjścia są dla niego wskazówki samego tekstu dotyczące podmiotu przemawiającego. Zakłada on, że cała Księga jest serią przemówień, przy czym narrator mówi w prologu i epilogu, natomiast dialogi poetyckie toczą się pomiędzy głównymi bohaterami dramatu. Są to Hiob i jego trzech przyjaciele, a następnie Elihu i sam Jahwe. W takim układzie utwór składa się z trzech części: prolog (Hi 1-2), dialog (3, 1 – 42, 6) i epilog (42, 7-17). Część poetycką można podzielić na pięć aktów:

1. Hiob i trzech przyjaciele: cykl pierwszy (3-11)

2. Hiob i trzech przyjaciele: cykl drugi (12-20)

3. Hiob i trzech przyjaciele: cykl trzeci (21-31)

Hiob (21) i Elifaz (22)

Hiob (23-24) i Bildad (25)

Hiob (26)

Hiob (27-28)

Hiob (29-31)

4. Elihu (32-37)

5. Jahwe i Hiob (38, 1 – 42, 6).

Clines zdaje sobie sprawę z niekonsekwencji przedstawionej propozycji. Dotyczy to zwłaszcza trzeciego cyklu mów, który kończy się nagłym zamilknięciem przyjaciół i długą serią monologów Hioba. Zwraca też uwagę na fakt, że narracja obejmuje całą księgę, a nie tylko ramy opowiadania. Podział księgi winien więc uwzględniać jej podstawowy temat; wbrew większości komentatorów główną kwestią nie jest tu problem cierpienia, lecz problem ładu moralnego w świecie i zasad, jakie nim kierują¹².

¹⁰ W każdym z epizodów Habel wyróżnia kilka faz dramatu, z których najważniejsze są: zażalenie, rozwinięcie i rozwiązanie akcji.

¹¹ *Job 1-20*, Word Biblical Commentary 17, Nashville 1989, s. xxxvi-xxxvii.

¹² Tamże, s. xxxviii. Podobną, siedmioczłonową, strukturę Hi proponuje w swoim komentarzu

Kolejną próbą uchwycenia struktury, jaką zamierzył końcowy redaktor Księgi Hioba, jest propozycja G. Borgonovo¹³. Również i on nie wyzwoił się do końca z założeń niemieckiej szkoły *Redaktionsgeschichte*, utożsamiając prolog i epilog dzieła z ramami opowiadania (Hi 1-2 i 42, 7-17). Ciekawy natomiast jest jego podział korpusu poetyckiego, w którym rozgrywa się właściwa akcja dramatu, a także dostrzeżenie roli rozdz. 28 jako *interludium* pomiędzy dwoma częściami utworu:

Cz. I: Hiob i jego przyjaciele (3, 2 – 27, 23)

A. Wstępna lamentacja Hioba (3, 2-26)

B. Pierwsza seria dialogów (4-14)

B'. Druga seria dialogów (15-21)

A'. Zamknięcie (22-27): Elifaz – Hiob – Bildad – Hiob

Interludium (28)

Cz. II: Hiob i Jahwe (29, 1 – 42, 6)

A. Lamentacja, przysięga i odwołanie do Boga (29-31)

[Wstawka: komentarz Elihu (32-37)]

B. Pierwszy dialog: Jahwe (38, 1 – 40, 2) i odpowiedź Hioba (40, 3-5)

B'. Drugi dialog: Jahwe (40, 6 – 41, 26) i odpowiedź Hioba (42, 1-6).

Po przedstawieniu swej propozycji podziału księgi, Borgonovo zwraca uwagę na technikę kompozycyjną, zastosowaną przez poetę: polega ona na podwajaniu (*raddoppiamento*) zarówno scen prologu jak i sekcji dramatu, dialogów z przyjaciółmi i z Bogiem, jak też odpowiedzi Hioba. „Jest to strategia konieczna dla nadania dynamizmu dramatowi, w którym akcja toczy się niemal wyłącznie na poziomie słowa”¹⁴. Hymn o mądrości (Hi 28) dzieli cały poemat na dwie asymetryczne części. Pierwszą część rozpoczyna krótki monolog Hioba (rozd. 3), a drugą – jego mowa trzykrotnie dłuższa (29-31). Długa jest konkluzja Hioba zamykająca dialogi z przyjaciółmi (22-27), a niewspółmiernie krótsza jest jego odpowiedź na słowa Jahwe „z wichru”.

J. G. Janzen (*Job*, Atlanta 1985, s. 25-29; Hi 1-2; 3-14; 15-21; 22-27; 28-31; 32, 1 – 42, 6; 42, 7-17). Jest to jednak podział wyłącznie tematyczny, bez uwzględnienia kryteriów formalnych.

¹³ *La notte e il suo sole. Luce e tenebre nel Libro di Giobbe. Analisi simbolica*, Roma 1995, s. 98-100.

¹⁴ Tamże, s. 100.

Wreszcie najnowsza próba ujęcia tego „niesforenego” tekstu, jaką przedstawił J. E. Patrick¹⁵. Rozwija on sugestię A. E. Steinmana¹⁶, który zauważył, że w Księdze Hioba powtarzają się struktury czwórkowe. Patrick proponuje więc podział całego utworu na dwa bloki tematyczne, z których każdy obejmowałby po cztery jednostki różnej wielkości:

Cz. I: Hiob i jego przyjaciele (Hi 1-31)

A. Wstępy: Hiob (1, 1-5) i trzech przyjaciele (2, 11-13)

B. Mowy Hioba i przyjaciół (3-31)

C. Tło mów (1, 6 – 2, 10)

D. Zakończenie (31, 40c)

Cz. II: Elihu i Jahwe (Hi 32-42)

A. Wstępy: Elihu (32, 1-5) i Bóg (37, 21-24)

B. Mowy Elihu i Jahwe (32-41)

C. Konsekwencje (42, 9-16)

D. Zakończenie (42, 17).

Poszczególne elementy obu części księgi są paralelne, chociaż ich układ nie jest symetryczny. Uproszczona struktura ukazuje jeszcze wyraźniej strukturę czwórkową i akcentuje głównego mówcę w każdej części utworu:

1. Prolog

2. Mowy: A. Hiob; B. Trzej przyjaciele

3. Mowy: A. Elihu; B. Jahwe

4. Epilog¹⁷.

Przedstawione tu pokrótce próby odczytania struktury Księgi Hioba nie uwzględniały jednak w sposób dostateczny kryteriów formalnych zawartych w samym tekście. Takim podstawowym kryterium są formuły wprowadzające w poszczególne sekcje dialogów¹⁸. Końcowa redakcja księgi nosi wyraźne znamiona scalające zebrane w niej materiały za pomocą formuły hebrajskiej *wajja' an wajjo' mar*, co zwykle się tłumaczyć „rzekł w odpowiedzi”. Otóż taka jednolita formuła zachodzi w Księdze Hioba aż 29 razy, dzieląc ją na 30 perykop. Spotykamy ją także w innych tekstach narratywnych Biblii Hebrajskiej, w sumie

¹⁵ *The Fourfold Structure of Job. Variations on a Theme*, VT 55(2005), s. 185-206.

¹⁶ *The Structure and Message of the Book of Job*, VT 46(1996), s. 85-100.

¹⁷ Patrick, art. cyt., s. 203 n.

¹⁸ O funkcji formuł wprowadzających zob.: A. Tronina, *Księga Kapłańska*, Nowy Komentarz Biblijny III, Częstochowa 2005, s. 28-36.

około stu razy. Trudno przypisać ją konkretnej redakcji tekstu, choć najczęściej pojawia się ona w deuteronomistycznym dziele historycznym (dtrG).

Najstarszym chyba przykładem jej użycia jest Am 7, 14 w kontekście sporu pomiędzy Amosem a Amazjaszem w Betel. W komentarzu do tej sceny Sh. M. Paul¹⁹ słusznie zaznacza, że czasownik 'ānāh przyjmuje nieraz techniczne znaczenie odpowiedzi na oskarżenie; stąd jego przekład formuły: „Amos in turn replied to Amaziah”. Podobnie zauważa F. J. Stendebach²⁰ w artykule słownikowym na temat czasownika 'ānāh: w połączeniu z 'āmar, „mówić”, nabiera on specyficznego znaczenia: „er reagierte und sprach”. W przypadku Hioba nie zawsze jest to reakcja na czyjeś słowa, zawsze jednak ta formuła dotyczy zmagających wewnętrznych ('ānāh), które na koniec znajdują wyraz w słowach ('āmar). Może najlepszy odpowiednik polski tej frazy stanowi zwrot „westchnąwszy, odrzekł” bądź też „z bólem odparł”.

Zestawmy teraz wszystkie miejsca Księgi Hioba, w których pojawia się interesująca nas formuła²¹:

- 1, 7 wayyō³mer yhwh 'el-haśśātān [...] wayyá⁴an haśśātān 'et-yhwh wayyō³mar
 1, 8-9 wayyō³mer yhwh 'el-haśśātān [...] wayyá⁴an haśśātān 'et-yhwh wayyō³mar
 2, 2 wayyō³mer yhwh 'el-haśśātān [...] wayyá⁴an haśśātān 'et-yhwh wayyō³mar
 2, 3-4 wayyō³mer yhwh 'el-haśśātān [...] wayyá⁴an haśśātān 'et-yhwh wayyō³mar
 2, 6 wayyō³mer yhwh 'el-haśśātān

Zauważamy w tej serii, że dialogi w sferze „nadprzyrodzonej” toczą się z inicjatywy Boga: On rozpoczyna pytaniem skierowanym do (hebr. 'el) Przeciwnika, a ten posłusznie odpowiada Bogu ('et-yhwh). Nieco inaczej będzie w serii końcowej, gdzie czasownik 'ānāh pojawia się zarówno we wprowadzeniach do „nadziemskich” mów Boga, jak i do „ziemskich” odpowiedzi Hioba. W obydwu seriach, początkowej i końcowej, również ostatnie słowo należy do Jahwe: końcowa formuła (42, 7) adresowana jest do Elifaza tak, jak wstępna (2, 6) dotyczyła Przeciwnika²²:

¹⁹ *A Commentary on the Book of Amos*, Minneapolis 1991, s. 243.

²⁰ TWAT VI, 235. Tam też szereg paralelnych tekstów biblijnych z użyciem formuły wajja'an wajjomar.

²¹ Transkrypcja, nieco odmienna od przyjętej, została zaczerpnięta z *Bible Works* 6.

²² Obydwa paralelne zdania (2, 6 i 42, 7) pomijają drugi z czasowników („odpowiedział”), gdyż

- 38, 1 wayyáʿan-yhwh ʾet-ʾiyyôḅ min hassāʿarah wayyôʾmar
 40, 1 wayyáʿan yhwh ʾet-ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 40, 3 wayyáʿan ʾiyyôḅ ʾet-yhwh wayyôʾmar
 40, 6 wayyáʿan-yhwh ʾet-ʾiyyôḅ min saʿarah wayyôʾmar
 42, 1 wayyáʿan ʾiyyôḅ ʾet-yhwh wayyôʾmar
 42, 7 wayyôʾmer yhwh ʾel-ʾēlîpaz haṭṭemānî

Natomiast cała część centralna zawiera formułę prostą, bez wskazania odbiorcy; chodzi więc raczej o monologi Hioba i jego przyjaciół, łącznie z końcową serią monologów Elihu. Zauważamy przy tym, że obie serie (3-31 i 32-37) zamyka formuła alternatywna, z czasownikiem ʾāsāf (Hifil) zamiast zwykłego ʿānāh. Ta z kolei formuła znajduje analogię we wprowadzeniach redakcyjnych do siedmiu wyroczni Balaama (Lb 23, 9. 18; 24, 3. 15. 20. 21. 23)²³.

- 3, 2 wayyáʿan ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 4, 1 wayyáʿan ʾēlîpaz haṭṭemānî wayyôʾmar
 6, 1 wayyáʿan ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 8, 1 wayyáʿan bildaḡ haššûḥî wayyôʾmar
 9, 1 wayyáʿan ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 11, 1 wayyáʿan šōpār haṇnaʿāmāṭî wayyôʾmar
 12, 1 wayyáʿan ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 15, 1 wayyáʿan ʾēlîpaz haṭṭemānî wayyôʾmar
 16, 1 wayyáʿan ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 18, 1 wayyáʿan bildaḡ haššûḥî wayyôʾmar
 19, 1 wayyáʿan ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 20, 1 wayyáʿan šōpār hannaʿāmāṭî wayyôʾmar
 21, 1 wayyáʿan ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 22, 1 wayyáʿan ʾēlîpaz haṭṭemānî wayyôʾmar
 23, 1 wayyáʿan ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 25, 1 wayyáʿan bildaḡ haššûḥî wayyôʾmar
 26, 1 wayyáʿan ʾiyyôḅ wayyôʾmar
 27, 1 wayyôseḅ ʾiyyôḅ šəʿet mašālô wayyôʾmar
 29, 1 wayyôseḅ ʾiyyôḅ šəʿet mašālô wayyôʾmar
 32, 6 wayyáʿan ʾēlîhûḅ ben-baraqʾel habbūzî wayyôʾmar

są wyrazem zamknięcia dyskusji przez Boga.

²³ Zapewne wskazuje to na środowisko literackie wspólne obu księgom. Zob. mój art. „*Oto lud, który mieszka osobno i nie zalicza się do narodów*” (Lb 23, 9b), „*Verbum Vitae*” 10(2007), s. 30.

34, 1 wayyá^ʿan ʾēlihū^ʾ wayyō^ʾmar

35, 1 wayyá^ʿan ʾēlihū wayyō^ʾmar

36, 1 wayyōseḇ ʾēlihū^ʾ wayyō^ʾmar

W sumie końcowy redaktor, czy raczej „kompozytor” Księgi Hioba, podzielił ją z pomocą wyliczonych formuł wprowadzających na 32 poetyckie jednostki, nie licząc krótkiego wprowadzenia i zakończenia prozą. Zasadniczo pokrywają się one z tradycyjnym podziałem księgi w Biblii Hebrajskiej.

Innym kryterium literackim, ważnym dla ustalenia struktury tekstu Hi, jest uwaga redakcyjna umieszczona przed wprowadzeniem mów Elihu (31, 40c): *tammū dibrê iyyôḇ*, „zakończyły się mowy Hioba”²⁴. Następna perykopa (32, 1-5) jest zbudowana koncentrycznie i stanowi wstawkę redakcyjną, podobną do tej, która łączy opowiadanie ramowe z poematem (2, 11-13). Obie te wstawki o „trzech przyjaciółach” Hioba mają swój odpowiednik w końcowej wzmiance o krewnych i znajomych, którzy przybyli „okazać mu współczucie i pociechę” (42, 11). Znakiem zamierzonej inkluzji są oba czasowniki, które w Hi 2, 11 mają formę bezosobową (*lānūḏ-lô ḡlənāḥāmô*).

Wreszcie ważnym czynnikiem analizy retorycznej jest identyfikacja odbiorców orędzia. Księga Hioba wskazuje na przyjaciół Hioba jako zwolenników tradycyjnego poglądu, że wszelkie cierpienie stanowi odpłatę za złe czyny. Są oni zaniepokojeni faktem niezawinionych cierpień, gdyż burzy to ich wiarę w sprawiedliwość Bożą. Trzeci cykl mów (Hi 22-31) zaznacza istotny przełom w tradycyjnym ujęciu cierpienia. A. Lo²⁵ zwróciła ostatnio uwagę na miejsce hymnu o mądrości (Hi 28) w kontekście całej Księgi, a zwłaszcza jej centralnych rozdziałów. Wychodzi ona od analizy treści Hi 28, 28: „Bojaźń Boża – zaiste mądrością, roztropnością zaś – zła unikanie”. Okazuje się, że to podsumowanie hymnu o mądrości tworzy inkluzję z pierwszym zdaniem Księgi, gdzie cechy te zostały przypisane Hiobowi. Inkluzja ta wiąże się zarazem z tematem bojaźni Bożej w zakończeniu mów Elihu (37, 34)²⁶. Pytanie o mądrość przygotowuje czytelnika na spotkanie z taktyką Jahwe (Hi 38-41). Hymn o mądrości stanowi jednak tylko „pozorny climax” Księgi, gdyż następne rozdziały (29-31) świadczą o dalszym wybuchu emocji Hioba; dopiero mowy Boga (37-41) ukażą nową perspektywę w rozwiązaniu problemu. Kontrast pomiędzy Bożą (28, 21-27)

²⁴ Por. analogiczny dodatek kończący drugą księgę Psalterza (Ps 72, 20).

²⁵ *Job 28 as Rhetoric. An Analysis of Job 28 in the Context of Job 22-31*, SVT 97, Leiden 2003.

²⁶ Na ścisłą więź literacką Hi 28 z mową Elihu zwracają też uwagę Clines i Greenstein (*Job 28: Cognition in Context*, ed. E. van Wolde, Leiden 2003, s. 57-92, 253-280).

a ludzką mądrością (28, 28) stanowi klucz do zrozumienia ostatecznej skruchy Hioba (42, 1-6). W bliższym kontekście Hi 28, 28 przygotowuje temat następujących mów Hioba (29-31): wyznanie niewinności.

Z kolei J. P. Fokkelman²⁷ zauważył, że zbiór mów Elihu (Hi 32-37) stanowi „zwierciadlane odbicie” mów Hioba (r. 26-31): oba zbiory liczą dokładnie po 160 wersów, tworząc po 26 zwrotek. Tak dokładne podobieństwo obydwu struktur trudno uznać za przypadkowe. Należy raczej, wychodząc od tych spostrzeżeń, szukać wyjaśnienia tego zamysłu kompozycyjnego. Przymuszczalnie końcowy redaktor Księgi Hioba zamierzał podzielić zawarty w niej materiał poetycki na trzy części, ułożone w formie tryptyku. Jego skrzydła zewnętrzne tworzą mowy Hioba i przyjaciół (3-14) oraz dwa monologi: Hioba i Elihu (26-37); obie te części liczą po 7 jednostek, wyznaczonych przez formuły wprowadzające. Część środkowa, zwana niegdyś drugim i trzecim cyklem mów (15-25), składa się z dziewięciu jednostek; głosy przyjaciół są tu coraz słabsze, aby ostatecznie ustąpić miejsca potężnej mowie obronnej głównego bohatera dramatu. Rozdziały centralne, pozornie najbardziej chaotyczne w układzie Księgi, przynoszą jednak przełom w akcji całego dramatu²⁸.

Uwzględniając przedstawione wyżej kryteria formalne, zwłaszcza formuły wprowadzające do sekcji poetyckich, można zaproponować podział Księgi Hioba na siedem podstawowych jednostek tematycznych. Trudno je nazwać strukturą koncentryczną w tym znaczeniu jak miało to miejsce w Księdze Kapłańskiej. Retoryka poezji Księgi Hioba prowadzi bowiem ku wypełnieniu dynamicznej akcji w końcowym dialogu Jahwe z głównym bohaterem narracji. Jednak zewnętrzne skrzydła całej konstrukcji stanowią niewątpliwie inkluzję spinającą treść poematu. Podwójny dialog Jahwe z szatanem (Hi 1-2) znajdzie więc swój finał w zamykających księgę mowach Jahwe do Hioba i odpowiedziach przemienionego protagonisty (40, 3-5 i 42, 1-6). Wielka dysputa Hioba z przyjaciółmi (Hi 3-14) obejmuje siedem mów i dzieli się na dwie części: cztery mowy akcentują cierpienia Hioba, podczas gdy trzy kolejne mówią o jego nadziei. Podobny układ, choć w odwróconej kolejności, prezentują dwa wielkie monologi: trzy mowy Hioba (Hi 26-31) i cztery mowy Elihu (Hi 32-37). Środkowa, najdłuższa partia poematu (rozdziały 15-25) akcentuje impas, jaki nastąpił w dialogu między przyjaciółmi. Dziewięć sekcji tej części centralnej, wyznaczone formułami wstępny-

²⁷ *Major Poems of the Hebrew Bible*, vol. IV: *Job 15-42*, Assen 2004, s. 206, 211.

²⁸ Por. P. van der Lugt, *Speech-Cycles in the Book of Job. A Response to James E. Patrick*, VT 56(2006), s. 554-557. Autor uzupełnia tu wyniki swej rozprawy *Rhetorical Criticism and the Poetry in the Book of Job*, OTS 32 (Leiden 1995).

mi, można podzielić na trzy zbiory, wśród których kluczową rolę pełni wyznanie wiary Hioba i jego odpowiedź na zarzuty.

Oto więc w schematycznym skrócie podstawowa struktura całej księgi, wyznaczona w oparciu o formuły wprowadzające. W nawiasach kwadratowych podana jest liczba tych formuł w każdej sekcji księgi; w nawiasach okrągłych – liczba wersetów. Te minimalne wskazówki statystyczne mają uświadomić czytelnikowi symetrię nadaną utworowi w końcowej redakcji.

- I. (Hi 1-2) Dialog Jahwe z szatanem [4: 2+2] (35)
- II. Wielka dysputa o ludzkim cierpieniu i nadziei [7: 4+3] (320)
 - IIa. (Hi 1-8) Hiob – Elifaz – Hiob – Bildad [4] (168)
 - IIb. (Hi 9-14) Hiob – Sofar – Hiob [3] (152)
- III. Impas w dialogu przyjaciół [9: 3x3] (262)
 - IIIa. (Hi 15-18) Elifaz – Hiob – Bildad [3] (92)
 - IIIb. (Hi 19-21) Hiob – Sofar – Hiob [3] (92)
 - IIIc. (Hi 22-25) Elifaz – Hiob – Bildad [3] (78)
- IV. Wielkie monologi o Bożej mądrości i opatrności [7: 3+4] (326)
 - IVa. (Hi 26-31) Mowy Hioba [3] (161)
 - IVb. (Hi 32-37) Mowy Elihu [4] (165)
- V. (Hi 38-42) Dialog Jahwe z Hiobem [4: 2+2] (146)

Jeśli uwzględnić prolog i epilog prozą, otrzymamy strukturę księgi złożoną z siedmiu elementów podstawowych. Cyfra 7 ma zresztą w Księdze Hioba szczególne znaczenie symboliczne; nawet sama pojawia się w niej siedmiokrotnie (Hi 1, 2 n.; 2, 13; 5, 19; 42, 8). Symbolizuje ona zarówno doskonałość męża Bożego, jak i pełnię doświadczenia, jakie go spotkało. Każdy z bloków tematycznych, które tu schematycznie wyliczono, cechuje wewnętrzna harmonia²⁹. Widać to zwłaszcza w scenie wstępnej, która rozgrywa się w niebie: jej doskonała budowa świadczy o świadomym zamyśle redaktorskim, który miał podkreślić ład panujący w życiu sprawiedliwego Hioba. Nawet wielka scena centralna, wyrażająca nieład w relacjach między przyjaciółmi, ułożona jest bardzo starannie, jak mieliśmy okazję to zauważyć. Jej trzy kolejne odśłony można zatytułować zaczerpniętymi z nich słowami Hioba: „Moi przyjaciele naśmiewają się ze mnie” (16, 20); „Odkupiciel mój żyje!” (19, 25); „Jak dojść do Jego trybunału?” (23, 3). To ostatnie pytanie przygotowuje już na końcową sekcję mów Jahwe i odpowiedzi Hioba (38-42). Epilog zamyka całość klamrą inkluzji: „Jahwe przywrócił

²⁹ Por. t e n z e, *Stanza-structure and Word-repetition in Job 3-14*, JSOT 40(1998), s. 3-38; t e n z e, *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry*, OTS 53, Leiden 2006.

Hioba do dawnego stanu” (42, 10). Zwrócenie większej uwagi na literacką strukturę Księgi Hioba z pewnością pomoże głębiej wniknąć w jej treść.

BIBLIOGRAFIA

- B o r g o n o v o G., La notte e il suo sole. Luce e tenebre nel Libro di Giobbe. Analisi simbolica, Roma: PIB 1995.
- C l i n e s D. J. A., Job 1-20, WBC 17, Nashville: Nelson 1989.
- C o o p e r A., Narrative Theory and the Book of Job, „Studies in Religion” 11(1982), s. 35-44.
- F o k k e l m a n J. P., Major Poems of the Hebrew Bible, vol. IV: Job 15-42, Assen 2004.
- H a b e l N. C., The Book of Job, OTL, London 1985.
- P a t r i c k J. E., The Fourfold Structure of Job. Variations on a Theme, VT 55(2005), s. 185-206.
- S t e i n m a n A. E., The Structure and Message of the Book of Job, VT 46(1996), s. 85-100.

THE LITERARY STRUCTURE OF THE BOOK OF JOB

S u m m a r y

After a short introduction devoted to the methods of the literary analysis of the Bible the author passes to a discussion of the earlier suggestions concerning the structure of the Book of Job. In the final part of the article, on the basis of the “introductory formulas” distinguished earlier he presents his own suggestion of a seven-part structure of the whole work. A harmonious composition of particular thematic blocks is gradually disturbed. This seems to prove the editor’s design: the order that rules the just Job’s life is ruined; however, at the end it is finally restored.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Księga Hioba, krytyka literacka, „formuły wprowadzające”.

Key words: Book of Job, Literary Criticism, „introductory formulas”.